

Hemdemî'nin Nasihatnâmesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Rahne ve İhtilalin Sebepleri

Reasons and Solution Suggestions for The Revolution in The Ottoman Empire According to Hemdemî's Literary Advice

Süleyman LOKMACI

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Department of History, Erzurum Technical
University, Faculty of Literature, Erzurum, Türkiye

suleyman.lokmaci@erzurum.edu.tr

Öz

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 17. yüzyıl Osmanlı tarihçilerindedir. Kendi adıyla anılan tarihiyle tanınır. Gençlik yılları saray ve çevresinde geçmiştir. Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden olan Solak-zâde, Sultan İbrahim, Hatice Turhan Sultan ve IV. Mehmed tarafından da himaye edilmiştir. Çalışmamıza konu olan "Hemdemî'nin Nasihatnâmesi" isimli eser, Avusturya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları kataloğunda (Cod.N.F.283) bulunmaktadır. Nüshanın dış kapağında "Hemdemî'nin Nasihatnâmesi" ifadesi mevcuttur. Eserin bir diğer nüshası ise McGill Üniversitesi, İslami Çalışmalar Kütüphanesindedir (C95-S684). Cod.N.F.283'ün fotokopisi olan bu nüshanın kapağında "Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Nasihatnâme" ifadesi mevcuttur. Ancak eserin muhtevasında müellifin kimliği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Solak-zâde, Osmanlı devlet sistemindeki kargaşanın sebeplerini ve düzenin yeniden tesisinin nasıl mümkün olduğuyla ilgili olarak Sultan IV. Mehmed'e tavsiyelerde bulunmak amacıyla Nasihatnâme'yi kaleme almıştır. Nasihatnâme, ihtivası bakımından 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun içerisinde bulunduğu durumu gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir. Eserde rüşvetin yaygınlaşması, liyakatin gözetilmemesi, adam kayırma, idarecilerin halk üzerindeki baskı ve zulümleri, şer'i kanunlardan uzaklaşılması gibi sebeplerle devlet sisteminin bozulduğuna dikkat çekilmiştir. Müellif, bozulan düzenin yeniden tesisi için çözüm önerileri sunarken Kur'an-ı Kerim ayetlerine, hadis-i şerif rivayetlerine atıf yapmış; atasözleri, vecizeler ve hikâyelerden de yararlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Solak-zâde, Hemdemî Çelebi, Sultan IV. Mehmed, Osmanlı İmparatorluğu

Abstract

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi is one of the 17th-century Ottoman historians. He is known for his history named after himself. He spent his youth in the palace and its surroundings. Sultan IV. Solak-zâde, one of Murad's companions, was protected by Sultan İbrahim, Hatice Turhan Sultan and IV. Mehmed. The work titled "Hemdemî's Nasihatnâmesi", which is the subject of our study, is in the Austrian National Library, Turkish Manuscripts catalog (Cod.N.F.283). There is the phrase "Hemdemî's Literary Advice" on the outer cover of the copy. Another copy of the work is in the McGill University Islamic Studies Library (C95-S684). This copy, which is a photocopy of Cod.N.F.283, has the phrase "Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Nasihatnâme" on its cover. However, there is no information about the identity of the author in the content of the work. Solak-zâde wrote the Nasihatnâme to advise Sultan Mehmed IV. about the reasons for the chaos in the Ottoman state system and how it was possible to restore order. Nasihatnâme is very important in terms of its content and reveals the situation of the Ottoman Empire in the 17th century. In the work, it is emphasized that the state system is corrupted due to the spread of bribery, lack of respect for merit, nepotism, pressure, and cruelty of administrators on the people, and deviation from sharia laws. While offering solution suggestions for the restoration of the damaged order, the author referred to the verses of the Holy Quran and hadith narrations; he also made use of proverbs, sayings, and stories.

Keywords: Solak-zâde, Hemdemî Çelebi, Sultan IV. Mehmed, Ottoman Empire

Geliş Tarihi/Received 15.01.2024
Revizyon/Revision 12.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Lokmacı, S. (2024). Hemdemî'nin Nasihatnâmesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Rahne ve İhtilalin Sebepleri. *Turcology Research*, 81, 498-512.

Cite this article

Lokmacı, S. (2024). Reasons and Solution Suggestions for The Revolution in The Ottoman Empire According to Hemdemî's Literary Advice. *Turcology Research*, 81, 498-512.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Nasihatnâmelerin yazılış amaçları toplumdaki ahlakî değerleri korumak, doğru davranışları yaymak, insanları iyiye ve güzele yönlendirerek toplumsal düzeni tesis etmektir. Nasihatnâme yazarları bunu yaparken kendi gözlem ve bilgi birikimlerini aktarmanın yanında Kur'an-ı Kerim ayetlerine, hadis-i şerif rivayetlerine atıflar yapmışlar; atasözleri, vecizeler ve hikâyelerden de yararlanmışlardır (Pala, 2006:409).

Daha ziyade devletlerin gerileme ve çöküş dönemlerinde kaleme alınan bu türdeki eserlerde devlet ve toplum düzenini çöküşe götüren nedenler üzerinde durulmuş, adaletin, liyakatin, doğruluğun ve cömertliğin önemi vurgulanmıştır (Pala, 2006: 409; Keleş, 2010:185).

Pançatantra isimli eserin, İbnü'l-Mukaffa tarafından "Kelîle ve Dimne" ismiyle Arapçaya tercüme edilmesiyle İslam toplumlarında popüler hâle gelen nasihatnâmelerin en meşhurları arasında Câhiz'e nisbet edilen *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk*¹, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*², Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*³ ve Ferîdüddin Attâr'a nisbet edilen *Pendnâme*⁴ isimli eserleri sayabiliriz (Karaismailoğlu, 2022:210; Pala, 2006:409).

Türkiye'de nasihatnâme türündeki eserlere 13. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Bunlara Yunus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si⁵ ile Ahmed Fakih'in *Çarhnâme* (*Çarhnâme-i Ahmed Fakih der Bîvefâ-i Rûzgâr*) isimli eserini⁶ örnek olarak verebiliriz. Sonraki dönemlerde nasihatnâme türündeki eserlerin sayılarında bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Hoca Mesud'un, *Ferhengnâme-i Sa'dî*⁷ isimli eseri, Süleyman isimli bir şair tarafından yazılan ve 203 beyitlik kısmı elimizde bulunan *Nasihatnâme*⁸ ile Emir Sultan muhiplerinden Aydınli Mürîd'nin *Pend-i Ricâl* isimli eseri⁹, Refî'nin, Fazlullah-ı Hurûf'nin eserlerinden etkilenilerek kaleme almış olduğu *Beşâretnâme*'si¹⁰, Ahmed-i Dâî'nin Farsça'dan tercüme ettiği *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Puseres*¹¹ isimli eseri, Sinan Paşa'nın *Maârifnâme* (*Ahlâknâme*)'si¹², Gülşenî-i Saruhânî'nin kaleme almış olduğu *Razname*¹³, Dede Ömer Rûşenî'nin terciibend şeklindeki *Nasihatnâmesi* (*Kitâb-ı Dil-güşâ-yı Rûşenî*)'si¹⁴, Germiyanlı Yetimî'nin *İbretnâme*'si¹⁵ ile Şeyh Eşref'in çocuk terbiyesine ilişkin *Nasihatnâme*'si¹⁶ Türkiye'de kaleme alınan Nasihatnâmelerin ilk örnekleridir (Pala, 2006:409-410).

Hemdemî'nin Nasihatnâmesi

Hemdemî'nin nasihatnâmesi Avusturya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Kataloğunda, Cod.N.F.283 numarası ile kayıtlıdır. Kitabın cildinde ve iç sayfasında "*Hemdemî's Fürstenspiegel*"¹⁷ yazmaktadır. Eserin bir diğer nüshası ise McGill Üniversitesi İslamî Çalışmalar Kütüphanesinde C95-S684 numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüshanın kapağında "*Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Nasihatnâme*" ifadesi mevcuttur. Ancak eserin muhtevasında müellifinin kimliği ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi Solak-zâde Mehmed Hemdemî ile ilgili yapılan çalışmalarda böyle bir eserin varlığından söz edilmemektedir (Özcan, 2009:371).

Müellifin "*beş altı yıldan beri Allah'ın yardımından mahrum kaldığı için düşmana karşı zafer kazanılmadığı*" ifadesi dikkate alınır, eserin 1650-51 yıllarında, Girit seferi sırasında kaleme alınmış olduğunu söyleyebiliriz (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 38^a).

¹ Bu eser, siyaset ahlâkına ve yönetici-yönetilen ilişkilerini konu almaktadır (Çağrıncı, 2010: 336-337).

² Bu eser, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biridir (DİA. 2002: 478-480).

³ Eser, devlet teşkilatı ve idaresiyle ilgili konuları içermektedir (Kafesoğlu, 1955: 231-256).

⁴ Bu eser, İslam dininin temel öğretilerini, ahlaka dair kaideleri, insanların tekâmülünü amaçlayan düsturları ve nasihatleri içerir (Türkoğlu, 2018: 671-692).

⁵ Bu eser, kişinin nefsi ile başa çıkabilmesi için vermiş olduğu mücadeleyi konu edinmektedir. İslamiyetin öne çıkardığı değerler Anadolu insanına sembolik bir dille, somutlaştırmalar yapılarak aktarılmıştır (Yunus Emre; Demir, 2016: 2027-2046).

⁶ Eser, 83 beyitlik tasavvuf manzumesidir. Günümüze kadar gelmiş en eski Anadolu Türkçesi örneği olması bakımından önem taşır (Ahmed Fakih, 1956; Sertkaya, 1989: 65-67).

⁷ Ferhengnâme'de dinî, ahlâki konularda öğütler ve bunlarla ilgili hikâyeler yer alır (Erkan, M. & Özkan, M. 1998: 189-191; Gülenç, 2010).

⁸ Âmil Çelebioğlu ve onun verdiği bilgilerden istifade eden araştırmacılar eserin müellifini 14. yüzyıl şairleri arasında zikretseler de müellifin eserini Ahmed Dâî'nin Miftâhu'l-Cenne isimli eserinin nazma çekilmiş hâli olarak nitelendirmiş olması sebebiyle eserin 15 yüzyılda veya daha sonrasında kaleme alınmış olması gerekir. Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından eserin müellifinin 18. yüzyılda yaşamış olan Morali Süleyman Penahî olduğu iddia edilmektedir (Mucan, 2020, s.76).

⁹ Eser dini, ahlâki ve didaktik nitelikte bir mesnevidir (Kılıç, 2005).

¹⁰ Eserde, Hurûflîğin esasları anlatılmaktadır (Kut, 2007: 526-527).

¹¹ Siyasetnâme ve nasihatnâme özelliklerini taşıyan bu eser, Türk edebiyatında vasiyetnâme ve çocuk muhatap alınarak yazılan eserlerin ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Kaplan, 1993: 23-25; Kaplan, 1993: 34-36; Yeniterzi, 2006: 1-25).

¹² Eser Nasihatnâme ve Ahlâknâme adlarıyla da anılmaktadır (Koç, 2009: 229-231).

¹³ Çeşitli makale ve hikâyelerden oluşan bu eserde ahlâki ve tasavvufî konulara yer verilerek öğütlerde bulunulmuştur (Aksoy, 1996: 256).

¹⁴ Esere ait nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. 41 hikâyeden oluşa bu eser toplamda 865 beyittir (Tunc, 1997: 237-249).

¹⁵ Eser, insanları uyarmak, ölümü hatırlatarak iyi ve güzel işler işlemeye yönelmek amacıyla kaleme alınmıştır (Kaplan ve Kalsın, 2009: 672-689).

¹⁶ Mesnevi türünde dini, ahlâki öğütler veren bir eserdir. (Pehlivan 2001).

¹⁷ "Fürstenspiegel" (Almanca bir terim olup "Prens Aynası" veya "Hükümdar Aynası" şeklinde tercüme edilebilir. Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde Avrupa'da yaygın olarak bulunan bu türdeki eserlerde hükümdarların ve yöneticilerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda öğütler yer alır. Bu yönüyle doğu toplumlarındaki Nasihatnâmelere karşılık gelmektedir (Weiler, 2019).

Eserin mukaddimesinde Allah'ın alemleri "kemalatını izhar" için yarattığı, bununla birlikte asıl maksadının insanı yaratmak olduğu vurgulanır. Alemin numunesi olarak yaratılan insanın, Allah tarafından kıyamete kadar kalıcı kılındığını, ihtiyaçlarını kolayca temin edebilmeleri için topluluklar hâline getirildiğini, bu nedenle şehirler, köyler, kasabalar ve kentler kurmalarının Allah tarafından insanlara ilham edildiği belirtilir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 1^b-2^a).

Solak-zâde insanları mesleklerine göre dört guruba ayırmıştır: Ehl-i hırsaset (çiftçi), sanat ehli (dokumacı, terzi vb.), tüccarlar ve yönetici sınıfı. Ona göre yönetici sınıfı memleketlerinin muhafazası için kanunlar tesis ederek zulüm ve haksızlıkların önüne geçmekle görevlidir. Adaletle hükmeden yöneticiler dünyada ve ahirette Allah'ın lutfuna erişeceklerdir. Aksi takdirde ise Allah'ın gazabına uğrayacaklardır. Allah adaletin tesisi için peygamberler aracılığıyla temel hukuk kurallarını insanlara bildirmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 2^a-2^b).

Hatime kısmında ise ülkenin yeniden nizam ve intizama kavuşması, düşmana galip gelinebilmesi için idarecilerin kötülüklerden uzaklaşarak iyiliklere yönelmesi gereği üzerinde durulmuştur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 38^b).

Devlet ve Saltanat Neden Gereklidir?

Müellife göre insanların kimi gafil, kimi cahil, kimi içkiye ve eğlenceye düşkünken, kimi ise akildir. Ancak akil olanların da büyük bir kısmı nefsanî duygularının peşinden koştuklarından nefislerini tatmin için zarardan ve ziyandan kaçınmazlar. Bu yüzden insanların büyük bölümü devlet ve saltanatın değerini bilmezler. Ancak nefislerinin arzularına galip gelenler devlet ve saltanatın lüzumunun, kadrinin ve faydalarının farkındadırlar. Bu kimseler her zaman devletlerinin nizam ve intizamının sürekliliğini ister, zarar ve ziyana sebebiyet veren şeylerden kendileri sakındıkları gibi diğer insanları da sakındırmaya çalışırlar. İnsanların geri kalanı ise zarar ve ziyana neden olan işlerden mecburen el çekerler. Bu ise zamana ve gayrete muhtaçtır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 3^a).

Müminin onuru, şerefi ve ırzı, onun kanı gibidir. Bunların muhafazası ise devletin varlığıyla mümkündür. Bu nedenle devletin varlığı, insanın göz bebeğinden bile daha gereklidir. Zira halkın dininin, nefislerinin, ırzlarının, ailelerinin ve mallarının garantisidir devlettir. Aksi takdirde büyük balık küçük olanı yuttuğu gibi insanların güçlülere zayıflarına musallat olacak, muharebe ve mukatele yaygınlaşacak ve alemde kargaşa hâkim olacaktır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 4^a-4^b).

Dünya Menfaatinin Faydasız Olması

Eserde nefsanî arzuların geçiciliği üzerinde de durulmaktadır. "...Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır..." (Nisâ Suresi, 77) mealindeki ayette de buyrulduğu gibi dünyevî arzulara aldanılmamalı ve bunlara asla gönül verilmemelidir.

"Rivayet olunur ki hazreti Davud peygamber dağlarda gezerken bir mağaraya rast geldi. O mağarada hazreti Âdem peygamber zamanından kalma haşmetli bir mezar gördü. Baktı ki mezarın başında bir taş var ve taşta şöyle yazılmış: Bana Dulsimü'l-melik derlerdi. Bin sene padişahlık yaptım, bin şehir ele geçirdim, bin asker bozdum, sultanların ve meliklerin kızlarından bin kızın bekaletini izâle ettim. Neticede hâlim, gördüğün hâl mübeddil olup, yatağım toprak ve yastığım taş oldu. Bu yüzden beni gören dünyaya aldanmasın" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 5^a).

Müellif, "Ahiret hayatı daha hayırlıken biz dünyayı ahiretin üzerinde ihtiyar ettik" diyerek kendi çağdaşlarının eğilimini eleştirir ve dünyayı şu yedi şeye benzetir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 6^{a-b}):

- Tuzlu suya benzer, gözünü aldatarak susandırır, içince asla kandırmayıp harareti artırır, fayda vermediği gibi zarar verir.
- Yağdırmaz bulut içerisinde görünen şimşeğe benzer. Bir anda ortaya çıkar, sonra derhal yok olur.
- Yaz bulutuna benzer. Görenler yağmur yağdıracağını zannederek beklentiye düşerler. Ancak bulut bir anda yok olur, yağmur beklentisinde olanlar hasrette kalır.
- Bulut gölgesine benzer. Kısa bir süre güneş sıcaklığını defeder, ancak yine bir anda kaybolur.
- Çiçeklere, yeşil çimenlere ve yapraklara benzer. Birkaç gün letâfetinden sonra sararır ve kuruyup yok olur, gider.
- Rüyada görülenler gibidir. Uyanınca elinde bir nesne bulunmaz.
- Zehirle karıştırılmış bala benzer, bilmeden yiyeni helak eder.

Rahne ve İhtilalin Devlet ve Saltanatta İsbet Ettiği Yerler

Solak-zâde'ye göre devleti ayakta tutan on payanda vardır:

1-İç karışıklıkların ve dış müdahâlelerin önüne geçebilmek için yeterli miktarda asker temin edilmeli ve gereği gibi donatılarak her an hazır kılınmalıdır.

Müellife göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyacından fazla askeri mevcut olmasına rağmen açık gözlü kimselerin rüşvet karşılığı veya birilerinin hatırına binaen askerin arasına karışmış olmaları nedeniyle askerin zor zamanlarda görevini yerine getirip getirmeyeceği şüphelidir. Öte yandan asker sayısının gereğinden fazla olması bütçeye büyük bir yük getirmiş, bu yüzden maaşlar

zamanında ödenemez olmuştur. Askerî sınıfta düzenin yeniden sağlanabilmesi için kadim kanunların yeniden uygulanması, askerin düzenli olarak deftere kaydedilmesi ve tam anlamıyla donatılması gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 20^a-20^b).

2-Hudutlarda bulunan kalelerin daima bayındır ve mamur olmasına, ihtiyaçlarının temini ve muhafazasına, kalelerde görevli olan korucuların, yöneticilerin ve zabitlerin durumlarının teftiş edilmesine, ihtiyaçlarının bihakkın temin edilmesine, maaşlarının zamanında ödenmesine dikkat edilmeli ve bu hususlar asla akıldan çıkarılmamalıdır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 20^b).

3-Ülke sınırları dahilinde yol kesicilik yapan eşkiya, hırsız, saruca ve sekban cinsi ortadan kaldırılmalıdır.

Müellife göre oldukça önemli olan bu mesele kimsenin umrunda değildir. Asayışı sağlamakla görevli olan bey, beylerbeyi ve subaşlar görevlerini ihmal etmektedirler. Bu sorun yüzünden halkın çektiği sıkıntılar hesaba kitaba gelmez durumdadır. Öyle ki “gözlemlerimizi yazmak hüzün nedeni olduğundan bundan vazgeçildi” diyen müellif, durumun vehametini gözler önüne sermektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 20^b).

4-Şer’i kanunların uygulanmasına özen gösterilmelidir.

Bu kanunlar bir kimsenin öz benliği, ırzı, soyu, malı ve aklını korumak için gerekli olan kanunlardır. Öz benliği korumak için kısas cezası, namusu korumak için zina iftirası cezası, soyu korumak için zina cezası ve recm, malı korumak için kefalet ve el kesme cezası, akli korumak için alkollü içki kullanımı cezası uygulanmalıdır. Kendi zamanında zina ve recm cezasının uygulanıp uygulanmadığının bilinmediğini, el kesme cezasının ise nadiren uygulandığını belirten müellif, zaman kaybetmeden şer’i kanunların uygulanması ve bu konuda asla gevşeklik gösterilmemesini tavsiye etmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

5-Şer’i makamlara yapılacak atamalarda liyakat ön planda tutulmalıdır. Yani *emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker*¹⁸ olarak adlandırılan yargı, öğretim, iftâ ve vaaz görevlerinin rüşvetsiz, şefaati seyysesiz, birilerinin adamı olanlara değil; dindar ve ilim ehlinde olanlara tefviz edilmesi ve bu görevlerde bulunanların haklarının korunması gerekmektedir. Bu payandanın gözetilmesi diğerlerinden daha önemlidir. (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

6-Örfî makamlara yapılacak atamalarda liyakat ön planda tutulmalıdır.

Şer’i mahkemelerin verdiği kararları uygulamakla görevli olan bey ve beylerbeyilerin tayin edilmesinde açgözlü olmayan, Allah’tan korkan ve ahiretini düşünen, amelini ve diyanetine itimat edilecek kimseler tercih edilmeli ve bu görevlerde bulunanların haklarının gözetilmesine gayret sarfedilmelidir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

7-Maaşların tam olarak ve zamanında ödenmesi için gelir gider dengesinin gözetilmesi ve halkın üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

8-Vergileri toplamak için görevlendirilecek kimselerin müsellah, iyi amel sahibi, mütedeyyin, Allah’tan korkan ve ahiretini düşünen kimseler arasından seçilmesine özen gösterilmeli; zalim, kaba, züğürt kimseler bu işlerde asla görevlendirilmemelidirler (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

9-Divan kurumu faal olmalıdır.

Divan haftanın dört günü toplanarak, adaletle muamele edip, halkın bütün kesimlerinin sorunlarını görüşüp, şikâyeti olanların şikâyetlerini dinleyerek onlara hukuk kuralları çerçevesinde muamele etmelidir. Bu hususta garazı tamamen ortadan kaldırarak, ibadullaha merhametle çok zahmeti göğüslemek gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^b).

10-İstihbarî faaliyetlere önem verilmelidir.

Devletin idaresinde olan bütün şehirlerin, kasabaların, köy ve kentlerin yöneticileriyle reayası arasında olan ilişkileri ve düşmanın durumunu araştırmak için daima casuslar görevlendirilmelidir. Yapılan tahkikatlar neticesinde tespit edilen aksaklıklar zaman kaybedilmeksizin ortadan kaldırılmalıdır. İdareciler kendilerine emanet edilen halkın durumundan kıyamet gününde sual edileceklerinin bilincinde olarak istirahatlarını terk etmelidirler (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^b).

Solak-zâde’ye göre devletin temeli olan bu payandalardan herhangi birine zarar isabet etmesi bütünü etkileyecek, devletin nizam ve intizamına zarar verecektir. Padişahlar evvela bu on maddenin tetkikini gereği gibi yaparak hayata geçirmek zorundadır. İkinci olarak rahne ve ihtilalin sebepleri ve düzeyi tespit edilmelidir. Üçüncü olarak tespit edilen aksaklıkları ortadan kaldıracak ilacın tatbikinde gayret sarfetmelidir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 7^b-8^a).

Nasihât-nâme’de beş sınıfa isabet eden rahne ve ihtilalin, sirayet ettiği milleti zayıflatacağı belirtildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun içerisinde bulunduğu durum tasvir edilmektedir:

1-Şer’-i mahkemeler.

2-Örfî mahkemeler.

3-Eminler ve idâre memurları.

4-Askerî sınıf.

5-Reaya.

¹⁸ Emir bi’l-Ma’rûf ve Nehiy ani’l-Münker “İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler” için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir (Çağrı, 1995: 138-141).

Şer'î mahkemelere kadı tayin edilecek kimselerin liyakatine dikkat edilmemektedir. Kadılar görev sürelerini doldurmanın dardindedirler. İçerisinde buldukları zilleti ve kişisel masraflarını karşılamak için borçlanmaya düşkünlüklerini tabir etmek mümkün değildir. Tek dertleri dirliklerinin tahsili ve maddi sıkıntılarının giderilmesidir. Bu nedenle şer'î işler bozulmuş ve düzenini kaybetmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^a).

Bey veya beylerbeyi olarak atananlar genellikle sonradan ortaya çıkmış kimselerdir. Bunlar arasında maslahata yarar olanları azdan da azdır. Rütbe elde etmek, süs ve ihtişamlarını karşılamak için çokça borçlanmışlardır. İçerisinde buldukları zillet kadılardan çoktur. Tek dertleri dirliklerinin tahsili ve sıkıntılarının giderilmesi olduğundan örfî işler bozulmuş ve düzenini kaybetmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^a).

Eminlerin ve idare memurlarının durumu kadılardan, beylerden ve beylerbeyilerden daha kötüdür. Emanete mecalleri kalmadığı gibi doğrulukla mal tahsil etmeleri mümkün değildir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^a).

Devletin güçlü olduğu zamanlarda askerî sınıfa mensup olmak oldukça zorken sonradan bu hususta gerekli dikkat ve ihtimam gösterilmez olmuştur. Rüşvet karşılığında, birilerinin hatırı veya bir yerlerle mensubiyeti olduğu için bu sınıfa dahil edilenlerin bir yolunu bularak vazifelerini yerine getirmemeleri iyi niyetle vazifesini yapanların himmet ve gayretlerine fütur gelmesine neden olmuştur. Öte yandan askerinin maaşlarının zamanında ödenmemesi yüzünden sefer levazımını temin için kuvvet ve kudretleri kalmadığından memleket bayraklığında gevşeklik gösterir olmuşlardır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^b).

Reaya, üzerindeki ağır vergiler ve yereldeki idarecilerin hesapsız zulümleri nedeniyle yurtlarını terketmiş, bu yüzden nice köyler ve kentler harap olmuştur. Rumeli tarafında olanlar kendi elleriyle köylerini yakarak kafir memleketlerine kaçmayı tercih edecek kadar çaresiz duruma düşmüşlerdir. Her türlü sıkıntıya rağmen evini, yurdunu terk etmeyenlerin mihnet ve zahmetleri günden güne artmıştır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^{b-9^a}).

Tüccar sınıfına mesup olanların sermayeleri zayi olmuş, elinde sermayesi olanlar ise borçlarını bile ödeyemez hâle düşmüşlerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^a).

Solak-zâde, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan sınıfların durumunu izah ettikten sonra, rahne ve ihtilalin devlete yansımalarını şu şekilde sıralamaktadır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^a):

- 1-Mal ve hazinesinin tükenmesi.
- 2-Reayanın darmadağın ve perişan olması.
- 3-Reaya ve askerî sınıfın birbirlerine karışması ve ayırdedilemeyecek duruma gelmesi.
- 4-Ödenmesi gereken maaşların ve kamu giderlerinin artması.
- 5-Girit seferi gibi derya ortasında yardım ulaştırmanın zor olduğu yerlere seferler düzenlemesi.

Rahne ve İhtilalin Sebepleri

Müellife göre rahne ve ihtilalin sebepleri çoktur, ancak etkisi büyük olanları on tane (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^{a-9^b}):

- 1-Devlet düzenini korumak için makul olanı tercih etmeyip, zararı olacak şeylerden sakınmamak.
- 2-Maaşların ve masrafların ziyade olması.
- 3-Emaneti ehline verilmemesi.
- 4-Veziriazamların, meseleleri layıkıyla idrak etmeye gücü olmaması, görevlerini hakkıyla yerine getirememesi veya idrak gücü olduğu ve liderlik etmeye muktedir olduğu halde işlerin gereği gibi icra edilmesine engel olması ve padişahın bu engeli ortadan kaldırmaması.
- 5-Devlet ve saltanat işlerinin mutemed kimselerle müşavere edilmemesi.
- 6-Liyakatsiz kimselerin rüşvet veya şefaati seyyie ile veya büyük bir kapiya mensup olmaları sebebiyle devlet ve saltanat işlerinde istihdam edilmesi.
- 7-Atama ve görevden almaların kamu yararı gözetilmeden kişisel menfaatlere göre yapılması.
- 8-Büyük işlerde küçük adamların istihdam edilmesi.
- 9-Padişahın memleketin durumundan haberdar olmaması ve vekillerine gereğinden fazla itimat etmesi.
- 10-Kanunları gereği gibi uygulanmaması, zulüm ve haksızlıkları mazlumların üzerinden kaldırılmaması ve halka hak ile muamele edilmemesi.

Geçmişte Hüküm Süren Devlet ve Saltanatların Yıkılma Nedenleri

Geçmişte hüküm sürmüş ve yıkılmış devletlerin helak olma sebepleri şunlardır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^{b-10^a}):

- 1-Beylerin zulmü.
- 2-Vezirlerin gafleti.
- 3-Halkın yoksulluğu.
- 4-Aşağılık kimselerin devlet kadrolarında istihdam edilmesi.
- 5-Hıyanet ve kezzâb.

6-Vekillere gereğinden fazla itimat edilmesi.

7-Fikir özgürlüğünün engellenmesi ve meşveretin terk edilmesi.

8-Yöneticilerin halkın durumundan haberdar olmaması.

9-Reaya üzerine dayanabileceklerinden fazla sorumluluk yüklenmesi ve ağır vergi yükü altında bırakılmaları.

10-Fırsatların değerlendirilmemesi (İzâ'at-ı fırsat)

Müellif, geçmişte hüküm sürmüş devletlerin yıkılma nedenlerini maddeler hâlinde sıraladıktan sonra Osmanlı idarecilerinin kamu düzenindeki rahne ve ihtilal konusunda etraflıca düşünceleri ve tespit edilen sorunları aşama aşama ilerleyerek, ortadan kaldırmak için ellerinden geleni ziyadesiyle yapmaları gerektiğini, aksi takdirde ihtilalin yaygınlaşacağını ve çözümün de zorlaşacağını ifade etmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 10^a).

Devlet ve saltanatın "tazelikte ve kocalıkta" sefası az, zahmeti ise çoktur. Hatta mizacına bozulma gelip deneyimli doktorun ilacına muhtaç olması hususunda insan hâline benzer. Nasıl ki insan hastalandığında faydalı reçeteler ile maharetli hekimlerin tedavisine muhtaç olursa, devlet idaresinde meydana gelen bozulmaların tedavisi için de akıllı kimselerin görüş ve önerilerinin dikkate alınması ve bu doğrultuda hareket edilmesi gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 10^a).

Müellif, devletlerin ömrünü tazelik, yiğitlik ve kocalık olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Buna göre:

- Tazeliği: Devletin kurulmasından, düşmanlarının zararlarını ortadan kaldıracak kudrete erişmesine kadardır.

- Yiğitliği: Kudret sahibi olmasından gelir gider dengesinin bozulmasına kadardır.

- Kocalığı: Gelir gider dengesinin bozulmasından ömrünün nihayetine kadardır.

Ancak devletlerin ölümü, insanların ölümü gibi değildir, hastalıklarının tedavisi her zaman mümkündür. Çünkü yüce Allah hikmet ve hakikatin gereği insanlara gayret ve kararlılık gösterdiklerinde emeklerinin karşılığını verdiği gibi padişahlara da gayret ve kararlılıkları karşılığında idareleri altındaki halk üzerinde hükümlerini yürütebilmelerini ihsan etmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 10^a-10^b). Zira Allah iman edenlere hitabında "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre¹⁹ de" buyurmaktadır (Nisâ, 59). Öte yandan "Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş ve her kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Bir de kim âmire itaat ederse bana itaat etmiş; kim âmire isyan ederse bana isyan etmiş olur!" (Müslim, İmaret 33/1853) mealindeki hadis-i şerif rivayetinde âmire itaatin öneminden bahsedilmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 11^a).

Padişahlara bâtında itaat edilmesi için gayret ve kararlılıklarının yanında Allah'ın emirlerine uymaları, nimetlerine şükretmeleri, adaletle hükmetmeleri ve emaneti ehline vermeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda hareket eden bir padişahın ülkesinde bereket olur; ticarete, ziraatte ve sanatta gelişme kaydedilir. Aksi durumda ise yani padişah Allah'ın emirlerine uymaz, şükürsüzlük eder, zulümle hükmeder ve emanete ihanet ederse ülkede bereket olmaz ve kıtlık hüküm sürer (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 11^a-11^b).

Solak-zâde'nin aktardığına göre, Benî Ümeyye hâlifelerinden Velid bin Hişâm²⁰ bağ, bahçe ve çiftliğe önem verdiği için onun zamanında halk bağ, bahçe ve çiftlikle ilgili söyleşirlerdi. Süleyman bin Abdülmelik²¹ ise ziyafetlere ve lezzetli yemeklere önem verdiği için onun zamanında halk ziyafetlerin düzenlenmesi ve güzel yemeklerin hazırlanmasıyla ilgili söyleşirlerdi. Ömer bin Abdülaziz²² ise Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye ve geceleri düzenli olarak okunan ayet, salevat, zikir ve dualarla ve ibadet etmeye ve gündüzleri de oruçlu geçirmeye önem verirdi. Onun zamanında ise halk kaç kişinin hafız olduğu, gece içerisinde ne kadar ayet, salevat, zikir ve dua okunduğu ve kaç gün oruç tutulduğu hakkında söyleşirlerdi. Ömer bin Abdülaziz'in saltanatında Benî Ümeyye saltanatı rahne ve ihtilalden kurtulduğundan halk huzur, istirahat ve emniyete kavuşmuştu. Hatta "kurt, koyun ile gezip, zarar vermezdi". Buradan da anlaşılacağı gibi padişahların iyilikleri idareleri altında bulunan halkın fesadını giderir. Ancak halkın iyi olması padişahın fesadını gidermez. Zira "insanlar yöneticilerinin dini üzerindedir" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 12^a-12^b).

Padişahların hükümlerinin geçerli olması Allah'ın takdiri sayesinde (Nisâ, 59). Bu nedenle padişahların hükümlerine uyulmalı ve onların sözünden çıkılmamalıdır. Buna karşılık padişahlar hukuk doğrultusunda hareket ederek, adaletle hükmetmek, idareleri altında yaşayanların nefislerini, ırzlarını, ailelerini ve mallarını korumakla görevlendirilmişlerdir. Unutulmamalıdır ki "adalet mülkün temeli ve devletin dayanağıdır" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 12^b-13^b).

Nasihât-nâme'de yer alan "On kişiye hâkim ve zabıt olan biri kıyamet gününde elleri boynuna bağlı olarak mahşer yerine gelir ve hâkimiyeti altındaki kişilerle arasında hüküm verinceye kadar bekler. Adaletle hükmedenlerin ellerinin bağı çözülür, yaptıkları iyilikler onu kurtarır, ancak zulümle hükmetmişse zulmü onu helak eder" (Ahmed bin Hanbel, Müsned, 2/431) hadis-i şerif

¹⁹ İslâm toplumunda üst yöneticileri ve toplumsal otorite sahibi kimseleri anlatan bir tabirdir (Türkan, 2010: 295-297).

²⁰ Müellif metinde sehven Velid bin Hişâm olarak yazmış olmalı. I. Velid, 705-715 yılları arasında hüküm süren Emevî hâlifesidir. Zulmü ve sertliği, sonraki döneme de olumsuz etkiler yaratmıştır (Koyuncu, 2013: 30-31).

²¹ Süleyman b. Abdülmelik 715-717 yılları arasında hüküm süren Emevî hâlifesidir. Adaleti ve merhameti sebebiyle "miftâhu'l-hayr" unvanıyla anılır. Oburluğu ve süslü elbiselere düşkünlüğü de meşhurdur (Yiğit, 2010: 80-81).

²² Ömer bin Abdülaziz, 717-720 yılları arasında hüküm süren Emevî hâlifesidir. İslâmî kurallara uygun bir yönetim sergilemeye çalışmış, halkın refahı için verginin adil bir şekilde tahsilini sağlamış ve haracı arazilerin satışını yasaklamıştır (Yiğit, 2007: 53-55).

rivayetinden de anlaşılacağı gibi idarecilerin üzerinde oldukça büyük bir sorumluluk vardır ve onlar kıyamet gününde kendilerine emanet edilenlerden sorguya çekileceklerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 13^b-14^a).

Hâkimler, mazlum olanların dertlerine çare olmazlarsa mazlumun Allah'a yönelmesi kaçınılmaz olur. Her kim Allah'a yönelirse onun şikâyeti dinlenir ve huzurdan asla kovulmaz, derdini anlatmasına engel de olunmaz. Bu sayede sıkıntısına derman bulur. Müellif, duaların Allah katında karşılık bulduğunu ifade ettikten sonra halkın gücünün ötesinde vergiler alan ve şahsi harcamaları yüzünden borç batağına düşen ve bu yüzden memleketleri rüşvet karşılığı iltizama veren Osmanlı yöneticilerini "eğer mazlum halk sorunlarına çözüm bulamadığı için yüce Allah'ın kapısına müracaat ederse durumunuz müşkül olur." diyerek uyarmıştır. Ardından Sultan IV. Mehmed'e şöyle tavsiyede bulunmuştur:

"Şerefli dedeleri Kanûnî Sultan Süleyman Han zamanındaki nizam ve intizam her nereye gömülmüş ve saklanmışsa o mahalden kazıp çıkaralar. Zira bir kimse bir yere cevher gömse daha sonra onu bulmak istese önce gömdüğü yeri kazmak gerekir ki o cevheri bula. Eğer gömdüğü yer haricinde yer yüzünün tamamını kazıp, yoklayarak bin yıl harcasa dahi cevheri bulması mümkün değildir. O zamanda mevcut olan nizam ve intizam hukuk ve adalet ile yaşamak sayesindeydi" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 15^{a-b}).

Kendi zamanındaki Osmanlı hükümetini hukuksuzlukla itham eden müellif, nizam ve intizamın yeniden sağlanması için adaletin cari kılınması gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Bundan da anlaşılacağı gibi rahne ve ihtilalin giderilmesi, nizam ve intizamın sağlanması adalet tahtında gömülü ve saklanmış imiş. Derhal onu çıkarmak için gayret ve çaba sarf edilmelidir" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 16^a).

Devlet Yönetiminde Nizam ve İntizam Nasıl Sağlanır?

Nasihât-nâme'de bozulan devlet yapısını yeniden düzene kavuşturmak için yöneticilerin dikkat etmeleri gereken hususlar 10 madde hâlinde sıralanmıştır.

1-Devletin ve saltanatın kudretini, vakarını, lüzumunu ve faydasını doğru mülahaza etmek gerekmektedir.

Müellife göre devletin kadrini bilmek, dinin emirlerinin gereğidir. Bu nedenle cihat, gaza, hac, umre, ilim neşretmek, kötülüklerden menetmek ve günahlara karşı uyarmak, yargı, eğitim ve öğretim işleri, fetva işleri, hatiplik ve imamlik, İslamî törenlerin açığa vurulması (Cuma namazı ve cemaat), tilavet, evrad ve ezkar, hayrat ve hasenat gibi hususların hakkıyla yerine getirilmesi devleti ayağa kaldırır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 16^a).

Devletin gerekliliğini doğru mülahaza etmek ise devletin devamlılığı için elden geldiğince çalışmak ve zorluklara göğüs germektir. Zira devletin değeri paha biçilemez olduğundan, hiç kimse buna karşılık gelebilecek bir nesneye sahip değildir. Devletin lüzumunu doğru mülahaza ise halkın nefislerinin, ırzlarının, ailelerinin ve mallarının ancak devletin varlığı sayesinde muhafaza edilebileceğinin farkında olunmasıdır. Bu nedenle insanlar devleti göz bebekleri gibi muhafaza etmelidirler. Devletin ayakta tutulması bu kadar önemli olduğundan devlet kademelerinde görevlendirilecek kimselerin liyakat ve diyanet sahibi olmalarına dikkat edilmelidir. Nefsanî duygular doğrultusunda veya birilerinin hatırını hoş tutmak için, "ocu bucu" diyerek olur olmaz kimseler herhangi bir memuriyete tayin edilmemelidir. Tecrübesiz kimseler önemli görevlere getirilmemelidir. Eğer zorunluluk sebebiyle deneyim sahibi olmayan birine memleket ismarlanması gerekirse bu kişi hakkında etraflıca araştırma yapılmalıdır. Çünkü insan oğlunun iyileri azdır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 16^{a-16^b}).

Solak-zâde'ye göre Osmanlıyı yönetenler bu hususlara dikkatte kusur etmektedirler. Yöneticilerin makam hırsı, mal sevdası gibi nedenlerle ahireti unuttuklarını, devletin önemini tam anlamıyla kavrayamadıklarını ifade eden müellife göre, zarar ve ziyani olmayacağı zannıyla, şefkat ve merhamet duygularıyla veya birilerinin hatırını kırmamak için olur olmaz kimselere memleket ismarlanmıştır. Bu kimselerin devlete tasallutu neticesinde ülkede rahne ve ihtilal artmıştır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 17^a).

2-Devletin ve devlet adamlarının kişisel giderlerinin azaltılması gerekmektedir.

Devlet ricalinin şan ve şöhret sevdası yüzünden artan masrafları kademeli olarak azaltılmalı ve kişisel masrafların karşılanması için vergi gelirleri kullanılmamalıdır. Kişilerin gelir ve gider dengesinin gözetilmesinin lüzumuna değinen müellife göre insanın hâlinin düzenli olması için gelirinin baş parmak kadar ve giderinin serçe parmak kadar olması gerekir. Aksi halde gelir masrafa yetmez ve insan sıkıntıya düşer. Hazinesin en önemli kaynağı halk olduğundan kamu gelirlerinin artırılabilmesi için halkın zulümden himaye edilmesi lazımdır. Halkın durumunu gözetmeden sadece hazineyi kayırarak gelirlerin artmasını sağlamak mümkün değildir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 17^{a-b}).

3-Emanetin ehline verilmesi gerekmektedir.

Devlet idaresinde liyakatli kimselerin görevlendirilmesi Allah'ın emirlerindedir. Aksi halde Allah'a, resulüne ve bütün Müslümanlara ihanet edilmiş olur. Çünkü fasık, cahil ve yaramaz olanlara mansıp verip, onlara memleket ismarlamak ülkenin harap

olmasına neden olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 18^b-19^a).

4-Veziriazam olarak tayin edilenler görevlerini layıkıyla ihata gücüne sahip olmalıdır.

Veziriazamlık makamına tayin edilen kimselerin görevlerini layıkıyla ihata gücüne sahip olmaları elzemdir. Çünkü veziriazamlık makamı insanın kalbi mesabesinde. Vücüttaki diğer organların sağlıklı bir şekilde görevlerini yerine getirmesi için kalbin sağlıklı olması ve görevini tam anlamıyla yerine getirmesi gerektiği gibi devleti oluşturan kurumların işlerliğini tam anlamıyla sağlamanın yolu da veziriazamların görevlerini layıkıyla yerine getirmelerine bağlıdır. Veziriazamların iyiliği, dürüstlüğü ve adaleti alt kademedeki tüm idarecilerin ve halkın yararlılık göstermesini ve itidalli olmalarını sağlayacaktır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 19^a-20^a).

5-Devlet ve saltanat işlerini mutemed kimselerle müşavere etmek gerekir.

Müşavere etmek her işte hak ve sevabın kılavuzudur. Bu sayede iyiliğe erişmek, hatalardan ve hileden emin olmak mümkün olur. Büyük küçük, zengin fakir herkesin müşavereye ihtiyacı vardır. Müellife göre insanlar üç kısımdır: (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^b-22^a).

- “Bütün âdem” kendisi rey sahibi olduğu gibi müşavere eder.
- “Yarım âdem” kendisi rey sahibidir, ama müşavere etmez.
- “Hiç âdem” kendisi rey sahibi olmadığı gibi müşavere de etmez.

Peygamberimiz hazreti Muhammed kutsal faziletlerle müeyyed olmasına ve kendi derecesinde hiçbir fert bulunmamasına rağmen Allah kadim kelamında O’na müşavere etmeyi emrettiğinden (Âl-i İmrân,159) hazreti Muhammed bu emir doğrultusunda hareket etmiş ve inananları da “*Eğer bir topluluk istişare ederse ancak bu şekilde işleri en doğru yola yönlendirilir*” (Ebû Davûd, İlim, 8) diyerek müşavere konusunda teşvik etmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 22^a).

Nasihât-nâme’de müşavere etmenin önemi anlatılırken Yemen Melikesi Belkıs’ın²³ bu konudaki davranışı örnek verilmektedir.²⁴ Belkıs’ın devlet işlerini görüşmek için istihdam ettiği üç yüz on üç danışmanın olduğunu aktaran müellif, İskender-i Zulkarneyn’in devlet ve saltanatına denk olan Osmanlı İmparatorluğu’nda müşavere için aklına, diyanetine ve fikrine itimat edilecek on kişi bulmak istenirse bulmakta zorluk çekileceğini, bu nedenle de devlet ve saltanat işlerinin bozulduğunu ve karmakarışık hâle geldiğini ifade etmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 22^b-23^a).

Müşaverenin öneminden bahsedildikten sonra “kimlerle müşavere edilmelidir?” sorusunu yanıtlayan müellif, “*İstişare edilen kimse güvenilen kimsedir*” (İbn Mâce, Edeb, 37) mealindeki hadis-i şerif rivayetinde belirttiği gibi müşavere edilecek kimsenin diyanetine, emanetine ve rey ve tedbirine itimat olunacak kimseler arasından seçilmesi gerektiğini belirtir. Bu özellikleri taşıyan on kişi bularak onlarla ayrı ayrı müşavere etmek, eğer bu şartları sağlayan bir kişi bulunabilmişse onunla on kere müşavere etmek lazımdır. Müşavere etmek için gerekli şartları taşıyan biri bulunamazsa o zaman bir kadına danışılıp, onun fikrinin aksi yönde amel edilmelidir²⁵ (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 23^a).

6-Kamuya yapılacak atamalarda liyakat sahibi kimselerin istihdam edilmesine önem verilmelidir.

Memuriyetlere yapılacak atamalarda rüşvet, şefaati-seyyie ve bir yerlere intisabı olmak gibi etkenler gözardı edilmeli, istihdam edilecek kimselerin liyakatine önem verilmelidir. Yönetici olarak atanacakların halkın nefislerini, ırzlarını, ailelerini ve mallarını korumak için kendi huzur ve istirahatlarını terk edip, bu uğurda zahmet ve meşakkat çekmeyi göze alacak, basiretli, yeterli, dürüst ve emanet sahibi kimseler olmasına dikkat edilmelidir. Nefislerinin hevâsını icra etmek için mal, ziynet ve ihtişam elde etmek isteyenlerin, makam hırsı bulunanların yönetici olarak atanmaları kesinlikle doğru değildir. Zira devlet ve saltanata isabet eden rahne, ihtilal ve fesadın en büyük olanı haris insanların yönetici olmasından kaynaklanmıştır. Zalim kimselerin yönetici olarak tayin edilmesini “*kurtları koyunlara çoban etmeye ve kapısına kudurmuş köpek bağlamaya*” benzeten müellife göre kurtlardan koyunlara gelecek zarar, kurtları koyunlara çoban eden koyun sahibinden kaynaklandığı gibi kudurmuş köpeğin ısıracağı kimselere isabet eden zarar ise kudurmuş köpeği kapısına bağlayanlar yüzündendir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 23^a-24^a).

İskender-i Zulkarneyn saltanatına denk olan Osmanlı saltanatı, gelir gider dengesinin bozulması neticesinde kocalık mertebesine ulaşmıştır. Devlet işlerinde rüşvet alınması, birilerinin hatırının, şefaatinin gözetilmesi ve belli grupların devlet üzerindeki tahakkümü sebebiyle liyakat sahibi olmayan, açgözlü kimselere timar, zeamet, evkaf, karye ve mâlikâne mirileri ihsan edilmiş, onlar da

²³ Belkıs bint el-Hedahid b. Şurahbîl. Kur’an-ı Kerim’de ve Ahd-i Atık’te adı zikredilmeden kendisinden bahsedilir (Yüçetürk, 1992: 420-421).

²⁴ Hazreti Süleyman, Belkıs’ı İslam’a davet eden bir mektup göndermiş, Belkıs ise mektubun içeriği hakkında müşavere etmek ve ona göre karar vermek için ülkesindeki alimleri ve akıl sahiplerini toplamıştır. Onun bu hareketi Allah tarafından beğenildiğinden ümmet-i Muhammed’e örnek olması için Kur’an-ı Kerim’de hikâye edilmiştir (Neml Suresi, 32).

²⁵ Hazreti Muhammed, ihtiyaç hâlinde eşleriyle istişarede bulunmuştur. Bu durum bahsi geçen rivayetin uydurma olduğunu gösterir (Kandemir, 2012: 329).

gaddarlık ve zalimlik edip, kudurmuş köpek gibi hareket ederek hangi mültezim beş dirhem fazla verse iltizamları onlara verdiklerinden halk müflis olmuştur. Anadolu'da celâfî isyanlarının²⁶ ortaya çıkmasının sebebi budur. İsyânların bastırılabilmesi için bir, iki milyon insan kılıçtan geçirilmiş ve ülkede büyük bir ekonomik yıkım yaşanmıştır. Müellif, liyakatsiz kimselerin memuriyetlerde istihdam edilmelerini “*Maslahat için âdem aranmayıp, âdem için maslahat aranması*” olarak tarif etmektedir. O, devleti yönetenlerin sorunun kaynağını bildikleri halde çözüm için gayret sarfetmek yerine mevcut durumun devamına göz yummalarının sebebini “*Tut ki elleri değmedi yahut tedricle şimdiki halde isabet eden rahne ve ihtilalin bu derece büyük olacağını düşünemediler*” şeklinde ifade ettiği gibi, mevki ve makamları rüşvet karşılığı satılan, giderlerini karşılamak için halkın malını sarf eden devletleri de “*Ne zaman acıksa bir miktar etini kesip yiyen kişiye ve her gün temelinden biraz toprak kazılıp çamur edilerek duvarlarına ve tavanına sürülen eve*” benzetmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 24^{a-b}).

7-Görevlerini layıkıyla yerine getiren idareciler geçerli bir neden olmadıkça görevlerinden azledilmemelidirler.

Nasihatnâme'de belirtildiğine göre devleti viran ve harap hâle getiren sebeplerden birincisi kamu kaynaklarının israfı, ikincisi ise gereksiz yere yapılan tayin ve azillerdir. Kendilerine memleket ismarlanan kimseler; görevi suistimal etmesi, idaresi altındakilere zulmetmesi veya başkalarının zulmetmesine göz yumması, görevini layıkıyla yerine getirememesi gibi durumlar haricinde görevinden azledilmemelidir. Aziller sırf birilerinin adamlarını ileri çekmek veya mal, mülk ve mansıp sahibi olması için yapılırsa devlette rahne ve ihtilal artar, düzen ve intizamın sağlanması da imkânsız olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 24^b).

8-Büyük işlerde küçük adamları istihdam etmemek gerekir.

Solak-zâde'ye göre her görevin kendine uygun bir memuru vardır. Ancak doğru kişinin bulunması ziyadesiyle güçtür. Çünkü insanlar akıl, edep, gayret, diyanet, himmet, salah, takva gibi hususlarda birbirlerinden farklı yaratılmışlardır. Nasıl ki filin taşıdığı yükü deve taşıyamazsa bu da öyle kesin bir emirdir. Subaşı olan herkes bey olamaz, bey olan herkes beylerbeyi olamaz, imamet ve hitabete liyakati olan herkesin vaaz ve tedrise liyakati olmaz, ziraate ve sanata meyli olan herkesin kalem ehli veya kılıç ehli olmaya liyakati olmaz. Bu nedenle nitelik sahibi olanların kadri bilinip, onlara değer vermek gerekir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda 1000 tarihinden (1591-92) önce devlet ve saltanatın idaresinde rüşvetle iş görmek, şefaati-seyyie ve hatır gözetmek yüzünden iyilerin kadri bilinmediği gibi onlara itibar da edilmemiştir. Bu nedenle de her maslahat için kendisine uygun kişiyi istihdam etmek imkânsız hâle gelmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 26^b-27^a).

Devlet düzeninin yeniden tesisi için istihdam edilecek kişilerde belirli nitelikler aranmalıdır. Seçilenler devlet terbiyesinden geçtikten sonra onlara hak ettikleri değer verilmeli, liyakatlarına uygun işlerde istihdam edilmelidirler. Küçük adamlar büyük işlerde istihdam edilirlerse devletin bütün kademeleri olumsuz etkilenecektir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 27^{a-b}).

Kamu düzenini bozan bir diğer husus ise layıkıyla maslahata yarar bir kimsenin herhangi bir nedenle görevinden ayrılması ve onun yerine alelade birinin tayin edilmesidir. Müellife göre Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i ve örfî görevlere tayin edilenlerin onda biri geldiği mevkiyi hak etmiş değildir. “*Devletlerin yok oluşu, alçakların iş başı yapmasıyla gerçekleşir*” atasözünün manası gerçekleşmiştir. Hazreti Âdem'den beri zuhur edip, yok olan devlet ve saltanatların zeval ve helâkinin sebebi akıl, ehli-rey ve tedbir sahibi olmayan; kifayetde noksan, maslahata yaramayan aşağı halli kimselerin memuriyetlere veya başkanlık gibi yüksek dereceli görevlere tayin olmalarıdır. Sırf birilerinin veya bir yerlerin adamı olduğu için liyakatsiz kimselerin iş başına getirilmelerinin devlet düzenine verdiği zararı “*Cahiliye döneminde üç yüz yıl yaşayan Mesud bin Ekber isimli kimse buyurdu: İçlerinde kötü karakterli olanları riyasete ve baş olmaya vasıl olmadıkça hiçbir cemaat zillate düşmedi*” diyerek ifade etmektedir. Ardından “*Pinti olanlar başkan olduğunda cömert olanlar helak olurlar*” mealindeki Arapça atasözünü paylaşan müellife göre, alçaklar yüce mertebelere ulaşıncaya, yüce olanlar aşağıya düşer. Ayak baş olursa, baş ayak olur. Rezil kimseler bey olunca şeref sahipleri helak olurlar. Şerir ve yaramaz olanların devleti iyilerin üzüntüsüdür. Cömert kimselerin devlete vasıl olmaları büyük ganimettir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 28^a).

9-Padişahlar vekillerine itimat etmemeli, memleket ahvalini bizzat kendileri araştırmalıdır.

Padişahlar vekillerine itimat etmemeli ve memleketin durumunu bizzat kendileri araştırmalıdır. Çünkü devlet padişahın evi ve halk ise ailesi değerindedir. Nasıl ki aile reisleri aileleri hakkında başkalarına itimat etmezlerse, padişahlar da başkalarına itimat etmemelidirler. Bu hususta gösterecekleri özen sayesinde memleketleri mamur ve halkları müreffeh olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 28^b-29^a).

Müellifin aktardığına göre mülkleri ellerinden giden padişahlara, “*mülkünüzün, saltanatınızın ve izzetinizin elinizden çıkmasına ne sebep oldu?*” diye sorulduğunda, onlar şöyle cevap vermişlerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 29^{a-b}):

-Zevk ve safaya düşkünlüğümüz, yeme ve içmeyle meşgul olmamız nedeniyle mühim olan işlerimizi ihmal etmemiz, yani

²⁶ Celâfî isyanları için (İlgürel, 1993: 252-257; Akdağ, 1958: 53-107; Şahin, 2003: 6).

memleketimizin, hâkimlerimizin ve reayamızın ahvalini bizzat araştırmadığımız için memleketin durumundan bihaber olmamız,
 -Memleket işlerinden sorumlu olan vekillerimizin kendi menfaatlarını, nefislerinin arzularını tercih ederek türlü türlü kötülükleri ve fesatlarıyla mülkümüzü nizam ve intizamdan çıkarmaları,
 -Beylerimizin ve ummalımızın halkımıza zulümleri ve haksızlıkları yüzünden halkın bizden incinmeleri, nefret etmeleri ve bizden rahat temenna etmeleri,
 -Haraçgüzarlarımız²⁷ üzerlerine tahammüllerinden ziyade vergi yüklendiği için memleketimizin yıpranması, mal ve hazinemize killet gelmesi,
 -Devlet görevinde olan memurların maaşlarının ödenememesi sebebiyle görevlerinden feragat ederek, hizmet mahallinde itaat etmemeleri,
 -Düşmanlarımız üzerimize saldırdıklarında düşmana karşı koyacak yeterli sayıda askerimizin olmaması ve mevcut olanların da gereği gibi donatılmış olmamaları,
 -Devlet ve saltanatımızın zeval ve helakinin en büyük nedeni ise memleketin nizam ve intizamdan çıkmış olduğundan haberimizin olmamasıdır.

Padişahların kesinlikle yapmaları gereken şey, yöneticilerle reaya arasındaki ilişkileri gizlice araştırmak ve memleketin durumundan haberdar olmaktır. Zira padişahların atadıkları yöneticilere mukayyet olarak, iyilerine ihsanda bulunup, görevlerinde mukim kilmaları ve kötülerini azlederek onlara bir daha memuriyet vermemeleri gerekir. Bu tedbir sayesinde kötüler iyi olmaya başlarken iyiler de iyiliklerini artırır. Aksi durumda ise yaramazlar yaramazlıklarını artıracakları gibi iyilere de bıkkınlık geleceğinden iyilikten usanırlar. Böylece her geçen gün zulüm ve haksızlıklar artar, devlet ve saltanata helak isabet eder (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 29^b).

Geçmişte helak edilen toplumların sırf küfürleri yüzünden helak edilmediğini, helak edilmelerinin asıl sebebinin birbirlerine zulüm ve haksızlık etmeleri yüzünden olduğunu (Hûd, 117) belirten müellif, “Devlet küfürle değil zulümle yıkılır” atasözünün gereği olarak aralarında adaletin hâkim olduğu kafir devletlerinin, küfürleri sebebiyle helak olmayacağı gibi zulmün ve haksızlığın hâkim olduğu İslam devletlerinin de Müslümanlıklarına rağmen bâki kalmayacağını belirtmektedir. Ona göre Allah’ın kullarına zulmetmek mülkün harap olmasına neden olur. Çünkü kullarına karşı çok merhametli olan yüce Allah küfre müsamaha gösterir ancak zulme; özellikle emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münkerin²⁸ terk olunmasına asla müsamaha göstermez (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 29^b-30^a).

Nasihatnâme’de üzerinde durulan emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker kavramının izahı için

“İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Âl-i İmrân, 104) ayetine atıfta bulunulmuştur.

Daha sonra aşağıdaki mealdeki hadis-i şerif rivayetine yer verilmiştir:

“Allah’ın koyduğu sınırları gözetmeyenlerle, sınırlar içinde kalanlar şuna benzerler: Bir topluluk düşünün ki gemiyi aralarında paylaşmışlar. Bir kısmı yukarı katta, bir kısmı aşağı katta oturuyor. Aşağıdakiler yukarıya çıkıp kendileri için su alıyorlar ve yukarıdakiler bundan rahatsız oluyorlar. Bunun üzerine aşağıdakiler ellerine baltayı alıp geminin dibini delmeye kalkışıyor. Yukarıdakiler onların yanına gelerek: Niye böyle yapıyorsunuz? diyorlar. Onlar da: Siz bizden rahatsız oldunuz, ama bize de su lazım diyorlar. Şimdi diğerleri onların elini tutar yaptıklarına engel olurlarsa hem onları hem de kendilerini kurtarırlar. Onları kendi hallerine bırakırlarsa hem onların hem de kendilerinin ölümüne sebep olurlar” (Buhari, Kitabu’s-Şehadat, 30/2686).

Âl-i İmrân suresi 104. Ayet ve hadis-i şerif rivayetinden de anlaşıldığı gibi devlet ve toplum hayatında iyiliğin emredilmesi ve kötülükten vazgeçirmeye çalışılmasında büyük faydalar vardır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 30^b-31^a).

İyiliğin emredilmesi ve kötülüklerden men konusunda ilim sahiplerine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu konuda üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmemeleri veya ilimlerini başkalarından kıskanmaları ve ücret karşılığında okutmaları hâlde ebedi azaba düşer olacaktırlar (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 31^a-32^b).

10-Adaletle muamele etmek, zulmü ve haksızlığı mazlumlar üzerinden kaldırılmak gerekir.

Daha önce de belirtildiği gibi zulüm ve haksızlık, devlet ve saltanatın helakına; nizam ve intizamın bozulmasına neden olur. Bu nedenle yönetimde adaletin hâkim kılınması ve mazlumların üzerinden zulüm ve haksızlığın kaldırılması; yani “Ağlaya ağlaya gelenlerin, güle güle gönderilmesi” gerekir. Buna dikkat edilmesi durumunda ülkede nizam ve intizamın yeniden sağlanması mümkün olacaktır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b).

²⁷ Haraçgüzâr “Osmanlılar’da haraç verme mükellefiyetini ifade eden bir tabir” olarak kullanılmıştır (Emecen, 1997: 90-92).

²⁸ Emir bi’l-Ma’rûf ve Nehiy ani’l-Münker “İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler” için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir (Çağrı, 1995: 138-141).

Solak-zâde, adaletle hükmetme konusunda Erdeşir Bâbek²⁹, Yezdicerd³⁰, Abdullah bin Kâhir ve Enûşirvân³¹ isimli padişahların bu husustaki beyan ve tutumlarına yer vermiştir. Buna göre;

“Nitekim Erdeşir Babek isimli padişah buyurdu: “Eğer bir padişah, zulüm ve haksızlığı irtikab edip, adaletten yüz çevirirse saltanatının kıvamı yavaş yavaş zaafa uğrar, düzen ve intizama kudretten acizlik belirmekle o padişahın taht-ı hükümetinde olan raiyet ona itaat etmekten yüz çevirirler. Zira padişahlığı; yani hükmü geçmez hâle gelir. Bunu sağlamak askerle olur. Sadece asker de bunun için yeterli olmaz, mal da gerekir, sadece mal ile de olmaz, vilayetin mamur olması da gerekir, sadece vilayetin mamur olması da yetmez, illa adalet yani hüsn-i zabt ile olur. Bir yerde mamurluğun olması için padişahın orada adaletle hükmetmesi gerekir” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b).

“Yezdicerd isimli padişah devlet ve saltanat ne ile ıslah olur diye bilgine sual etti. O bilgin cevabında: Halka nezaketle davranmak, halkı muhafaza etmek ve halktan vergi alırken zulüm ve haksızlık etmeden almak ve de halka adaletle davranıp, kendini sevdirmek, vilayette olan yolların güvenliğini sağlamak ve de zalimlerden mazlumların haklarını almakla olur! diye cevap verdi” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b-33^a).

“Abdullah bin Kâhir isimli padişah, büyük şeyhlerden birine: Devlet ve saltanat bizim silsilemizde ne kadar süre eğlenir! diye sordu. O şeyh cevabında: Divan hanenizde hâlis adaleti düşünüp, kaldırmadığınız sürece eğlenir! diye cevap verdi” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b-33^a).

“Enûşirvân’a demişler ki: Sasani hanedanının devlet ve saltanatı senden önce kemal merteye zaafa düşmüşken, senin zamanında bu derece kuvvet ve istihkâm bulmasına sebep ne oldu? Enûşirvân cevabında demiş ki: Faziletli bilginin nasihatlarıyla amel etmekle oldu. Zira o bana nasihat edip buyurdu: “Asker olmadan devlet ve saltanat olmaz, mal olmadan asker olmaz, memleket olmadan mal olmaz, halk olmadan memleket olmaz, halk ise adalet olmadan olmaz!” Ne zaman ki faziletli bilginin kelamına özen gösterip, adaleti kendime ittihaz ettim. Devlet ve saltanat nizam ve intizam bulup, memleket mamur ve abadan oldu! diye buyurdu” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b-33^a).

Nasihatnâme’de aktarıldığına göre Enûşirvân öldüğünde, vasiyeti üzerine tabutu ülkenin dört yanında gezdirilerek *“Her kimin bunun üzerinde bir hisse hakkı varsa gelip alsın”* diye nida edilmiş, ancak onun üzerinde hakkı olan bir kimse bulunmamış. Enûşirvân’ın küfrüne rağmen, adaletle hükmetmesinin öteki alemde karşılık bulunduğunu ifade eden müellif, şu hadis-i şerif rivayetini paylaşmıştır:

“Peygamberimiz Hazreti Muhammed’den nakl olunur ki miraç gecesinde iki kişiyi cehennemde gördüm. Her birisi bir kürsü üzerinde oturmuş, cehennem ateşi her ne zaman hücum etse yelpaze gibi bir şey peyda olup ateşin gücünü defeder. Hazreti Cebrail-i Emin’den bunların kim olduklarını sual ettim. Cevap verip: Birisi Enûşirvân’dır ve diğeri Hâtim et-Tâî³²’dir! diye buyurdu. Tekrar sual ederek: Ya o yelpaze ki peyda olup, ateşin gücünü defeden şey nedir? dedim. Anuşirvan’ın adaletidir ve Hâtem-i Tâî’nin cömertliğidir! diye buyurdu (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 34^a).

Solak-zâde’ye göre Enûşirvân, ateş-perets bir kafirken aklını kullanarak adaletin değerini ve zulmün kötülüğünü idrak ederek zulümden uzaklaşmış, bu sayede devletine ve saltanatına nizam ve intizam hasıl olduğu gibi kendisi de kıyamete kadar adaletiyle meşhur olmuştur. İslam padişahları da Enûşirvân gibi akıllarını kullanarak adaletin güzelliğini, zulmün kötülüğünü idrak etmiş olsalardı, adalete yönelip zulümden kaçmaya himmet sarfederlerdi. Böylece devletlerinde nizam ve intizam hasıl olacağı gibi kendileri de kıyamete kadar adaletleriyle anılırlardı (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 34^b).

Dinin İktidarını İkame Etmek İçin Önemi

Solak-zâde, Nasihatnâmesinde 8. yüzyıl düşünürlerinden İbnü’l-Mukaffa’nın³³ devlet yönetimiyle ilgili görüşlerine de yer vermiştir. İbnü’l-Mukaffa’ya göre üç tür iktidar (padişah) vardır:

- Dinin iktidarı

²⁹ Erdeşir-i Bâbekân, Sâsânî devletinin kurucusudur. Bazı kaynaklarda Erdeşir-i evvel olarak da geçen bu padişahın hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Yazıcı, 1995: 284-285).

³⁰ Yezdicerd (veya Yezdegerd), İran tarihinde birkaç farklı hükümdarı taşıdığı bir isimdir. En bilinen Yezdicerd, Sâsânîler İmparatorluğu’nun son hükümdarıdır ve tam olarak III. Yezdicerd olarak bilinir. III. Yezdicerd, 632-651 yılları arasında hüküm sürmüştür (The Editors of Encyclopaedia, 2019).

³¹ Enûşirvân, 531-579 yılları arasında hüküm süren Sâsânî hükümdarlarıdır. İslâmî kaynaklarda âdil bir hükümdar olarak zikredilen Enûşirvân’la ilgili hikâye ve menkıbelere sıkça yer verilir (Tefazzülî, 1995: 255; Albayrak, 1995: 255-256).

³² Hâtim et-Tâî (ö.578), Câhiliye döneminde yaşamış, cömertliği ile tanınan üç kimseden birisidir (diğerleri Kâ’b bin Mâme ve Herim bin Sinân). Onun bu özelliği darbimesel hâline gelmiştir (Tülücü, 1997: 472-473).

³³ İbnü’l-Mukaffa, Müslüman olduktan sonra Abdullah b. Mukaffa adını almış ve Ebû Muhammed künyesiyle anılmıştır. Kirman Valisi İsa b. Ali’nin döneminde ün kazanmış, hâlife Mansûr’un isteği üzerine bazı Yunan klasiklerini tercüme etmiştir. Toplumda adaleti sağlamak ve keyfi yönetimi sona erdirmek için çabalamıştır (Durmuş, 2000: 130-134; Kutluer, 2000: 134-137).

- Sağduyunun iktidarı (dünyevi işleri düzene koyan iktidar)
- Zevk ve eğlencenin iktidarı

Dinin iktidarını yönetiminde hâkim kılan padişahlar, halkın dünya ve ahiretlerinin nizam ve intizam bulmasını sağlarlar. Bu nedenle insanlar onlardan razı olur. Herhangi bir sebeple kendilerinden incinmiş olan birileri varsa, bu durum padişaha herhangi bir zarar ve ziyan getirmez (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^a).

Sağduyunun iktidarını yönetiminde hâkim kılan padişahlar, devlet işleride nizam ve intizamı tesis ederler. Halk korkudan emin olarak düzen içerisinde yaşar. Herhangi bir sebeple kendilerinden incinmiş olan birileri varsa, bu durum padişaha herhangi bir zarar ve ziyan getirmez (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^a).

Zevk ve eğlencenin iktidarındaysa (*nefsin isteklerini icra edici olan iktidar*) padişahlar nefsanî isteklerinin peşinden koştuklarından, idareleri altında bulunanların hem dünya hayatları ve hem de ahiretleri nizam ve intizamdan çıkar. Bu yüzden o padişaha zarar ve ziyan teveccüh edeceğinden bu dünyada ve ahirette helâke uğrarlar (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^a).

İlim Ehlinin İskân Edilmesinin Önemi

Solak-zâde'ye göre padişahların üzerlerindeki farzlardan birisi de himayeleri altında yaşayan halkı, İslam inancından ayrılmış sapık fırkaların etkilerinden muhafaza etmektir. Bunun için ilim ehli kimseleri memleketlerinde iskân ve bunların halkı eğitmelerini temin etmeleri gerekmektedir. Ayrıca "Dinin iktidarını" toplum üzerinde egemen kılmak için ilim adamlarının yetiştirilmesi de önemlidir. Fatih Sultan Mehmed'in bu husustaki faaliyetlerine dikkat çeken müellif, inşa edilen eğitim kurumlarında yapılan ilmi münazaralara padişahın bizzat katıldığını ve liyakatini ortaya koyanlara rütbelere vererek onları taltif ettiğini ve bu sayede Rum, Arap ve Acem fazıllarından birçoklarının Osmanlı ülkesinde toplandığını belirtir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^{a-b}).

Padişahların ilme gösterdikleri itibar sayesinde alimler yetişir, din ikâme olunur ve böylece her kişi dinin yasakladığı işlerden kaçmaya başlarsa din mamur olacağı gibi devlet ve saltanat da mamur olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^b).

Müellife göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisine düştüğü sıkıntıların, düşmanlar karşısında alınan mağlubiyetlerin sebebi idarecilerin Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmemeleri, nefsanî arzularına tabi olmaları, makam hırsı ve açgözlülükle halka hesapsız zulüm ve haksızlık etmeleridir. İnsanlar kendilerinde bulunan güzel hasletleri kötülerle tebdil etmedikleri müddetçe Allah verdiği nimetini cezayla ve belayla değiştirmez. İnsanların yaptıkları kötülükler nedeniyle karada ve denizde, kalpte ve bedende dünya ve ahiret hayatını olumsuz etkileyecek fesatlar vuku bulmuş, ilimden, salih amelden, helal rızıktan ve tok gözlü olmaktan, akıl ve ömür bereketinden, kıymet ve zaferden, duaların kabul olmasından mahrum bırakılmışlardır. Zulümleri yüzünden kıtlık, pahalılık, toplu insan ölümleri ve sapkınlıklar artmış, bereket azalmıştır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 36^{a-b}).

Osmanlı idarecilerinin dünyaya tamah etmeleri, makam hırsına kapılmaları, açgözlülükleri ve zulümde ileri gitmeleri yüzünden Allah, düşmanların kalplerindeki korkuyu kaldırmış, düşmanlar akın akın Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Oysa Allah müslümanlara yardım edeceğini vaad etmiştir. Buna rağmen beş altı yıldan beri Allah'ın yardımından mahrum kaldığı için düşmana karşı zafer kazanılamamış, halk ve asker türlü sıkıntılar çekmiştir³⁴. Bunun nedeninin Allah'ın gönderdiği kanunlara muhâlefet edilmesi; yani "*türlü türlü zulüm, haksızlık ve kanunsuzluklar*" olduğu güneşten daha aşikâr dünden daha nettir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 37^b-38^a).

³⁴ Müellifin burada bahsetmiş olduğu sefer, 1645'te başlayan Girit seferidir. (Pul, 2008: 591-602; Cengiz, 2019: 105-133).

Sonuç

Solak-zâde Mehmed Hemdemî, 17. yüzyıl müelliflerindedir. Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden olmakla birlikte Sultan İbrahim, Hatice Turhan Sultan ve IV. Mehmed tarafından da himaye edilmiştir. Kendisi daha çok Solak-zâde Tarihi isimli eseriyle tanınmaktadır. Müellifin hayatı ve eserleri hakkında yapılan çalışmalarda "Nasihatnâme" isimli eserinden bahsedilmemiştir. Hemdemî'nin Nasihatnâmesi'nin tespit edilen nüshaları Avusturya Millî Kütüphanesinde (Türkçe Yazmaları kataloğunda Cod.N.F.283) ve McGill Üniversitesi, İslami Çalışmalar Kütüphanesi'nde (C95-S684) bulunmaktadır. Osmanlı ordusunun Girit Seferi'nin devam ettiği sırasında (1650-51) kaleme alınmış olan nasihatnâmede, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu yönetsel sorunlar ve bunların çözümü üzerinde durulmuştur.

Hemdemî'nin Nasihatnâmesi'nde vurgulanan hususlar şunlardır:

"Devlet" halkının ırz, din ve mal güvenliğinin garantisidir. Bu nedenle insanın göz bebeğinden bile daha değerlidir. Ancak insanların birçoğu devletin toplumsal düzen için önemini yeterince kavrayamadığından devletin nizam ve intizamına zarar verecek eylemlerden kaçınmazlar. Özellikle idareci makamında bulunanların bu husustaki ihmallerinin neticesi olarak toplumda kargaşa, terör ve anarşi hâkim olur. Geçici dünya nimetlerine aldanarak rüşvet karşılığı memuriyetleri satan, sırf birilerinin hatırını hoş tutmak için veya bir yerlere intisabından başka bir özelliği olmayan liyakatsiz kimseleri memuriyetlere tayin edenler, yönetici olarak atayanlar Allah'a ve Resulüne ve bütün Müslümanlara ihanet etmiş olurlar.

Tamahkâr, şatafat meraklısı ve makam sevdalısı kimselere yöneticilik verilmemelidir. Çünkü devlet yapısına isabet eden ihtilal ve fesadın en büyük nedeni budur. Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler bu hususta ihmalkâr davrandıklarından açgözlü kimselere tımar, zeamet, evkaf, karye ve mâlikâne mirileri ihsan edilmiş, onlar da kudurmuş köpek gibi hareket ederek halkın müflis olmasına sebep olmuşlardır. Anadolu'da celâli isyanlarının ortaya çıkmasının nedeni budur. Ağır vergi yükü ve idarecilerin hesapsız zulümleri yüzünden halk toprağını terk etmiş, birçok memleket viran olmuş ve ülkede büyük bir ekonomik yıkım yaşanmıştır. İktidar sahipleri sorunun kaynağı bilmelerine rağmen, çözüm üretmek yerine mevcut düzenin devamına göz yummuşlardır.

Zulüm ve haksızlıkla idare etmek devlet ve saltanatın helakine neden olur. "*Devlet küfürle değil, zulümle yıkılır*" atasözünün gereği olarak aralarında adaletin hâkim olduğu kafir devletleri, sırf küfürleri yüzünden helak olmayacağı gibi zulmün ve haksızlığın hâkim olduğu İslam devletleri de Müslümanlıklarına rağmen baki kalmaz. Çünkü kullarına karşı çok merhametli olan yüce Allah, küfre müsamaha gösterir ama zulme asla müsamaha göstermez.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar sahiplerinin dünyaya tamahları, makam hırsları, açgözlülükleri ve zulümde ileri gitmeleri yüzünden Allah, düşmanların kalplerindeki korkuyu kaldırmış ve onlar da böylece akın akın Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Allah, Müslümanlara yardım edeceğini vaad etmişken, düşman karşısında hezimete uğramanın nedeni budur.

Bozulan düzenin yeniden sağlanması için adalet ve liyakatin ön planda tutulması ve hukukun üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Adaletle hükmeden idareciler dünyada ve ahirette Allah'ın lütfuna erişecekler, aksi taktirde ise Allah'ın gazabına uğrayacaklardır. Unutulmamalıdır ki "*adalet mülkün temeli ve saltanatın dayanağıdır*".

Devlet işleri için aklına, diyanetine ve fikrine güvenilir kişilerden oluşan bir danışma kurulu oluşturulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve saltanat işlerinin bozulmasının ve karmakarışık hâle gelmesinin nedenlerinden birisi de budur.

Devlet ricalinin şan ve şöhrat sevdası yüzünden artan masrafları azaltılmalı, vergi gelirleri kişisel ihtirasların tatmini için kullanılmamalıdır. Hazinesin en önemli kaynağı halkın vergileri olduğundan, vergi gelirlerinin artırılabilmesi için halkın zulümden himaye edilmesi ve durumunun gözetilmesi gerekmektedir. Aksi halde sadece hazineyi kayırarak gelirlerin artırılması mümkün değildir.

Görevini layıkıyla yapan kimseler, sırf birilerinin adamlarını ileri çekmek için görevlerinden azledilmemelidirler. Her bir iş için uygun kişinin görevlendirilmesine dikkat edilmelidir. Büyük işlerde küçük adamları istihdam etmek devlet düzenini temelinden sarsacaktır. Zira devletlerin yok oluşu, alçakların iş başı yapması yüzündendir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmed Fakih. (1956). *Çarhname* (Haz. Mecdut Mansuroğlu). Pulhan Matbaası.
- Akdağ, M. (1958). Celâlî Fetretî. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16, 53-107.
- Aksoy, H. (1996). Gülşenî-i Saruhânî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 256). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cengiz, H. A. (2019). Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 105-133.
- Çağrı, M. (1995). Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 138-141). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (2010). et-Tâc fî ahlâkî'l-mülûk. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 336-337). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, H. (2016). Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: Bûstân ve Risâletü'n-Nushiyye. *İDİL Sanat ve Dil Dergisi*, 5(27), 2027-2046.
- DîA. (2002). Kutadgu Bilig. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 478-480). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 130-134). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (1997). Haraçgüzâr. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 90-92). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkan, M. & Özkan, M. (1998). Hoca Mesud. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 189-191). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülenç, H. (2010). *Ferhengnâme-i Sadî* (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Tez No: 264619).
- İlgürel, M. (1993). Celâlî İşyanları. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 252-257). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1955). Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi. *Türkiyat Mecmuası*, 12, 231-256.
- Kaplan, M. & Kalsın, Ş. (2009). Germiyanlı Yetim ve İbret-nâmesi. *Journal of Turkish Studies*, 4(2), 672-689.
- Kaplan, M. (1993a). Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Tercümesi. *Erciyes*, 191, 23-25.
- Kaplan, M. (1993b). Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Tercümesi. *İslâmî Edebiyat*, 19, 34-36.
- Karaismailoğlu, A. (2010). Kelîle ve Dimne. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 210). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keleş, R. (2010). Türk Edebiyatında Nasihat. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 44, 183-209.
- Kılıç, A. (2005). *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi* (İnceleme-Tenkitledir). Akademi Kitapevi.
- Koç, A. (2009). Sinan Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 229-231). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koyuncu, M. (2013). Velîd I. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 30-31). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kut, G. (2007). Refîî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 526-527). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 134-137). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mucan, A. P. (2020). *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi).
- Özcan, A. (2009). Solakzâde Mehmed Hemdemî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 370-372). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İ. (2006). Nasihatnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, s. 409-410). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pehlivan, E. (2001). *Şeyh Eşref b. Ahmed'in Nasihat-namesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi).
- Pul, A. (2008). Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi. *Bellekten*, 72(264), 591-602.
- Sertkaya, O. F. (1989). Ahmed Fakih. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî. *Nasihatnâme* (Avusturya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazma Eserler Kataloğu, Cod.N.F.283).
- Şahin, D. (2003). *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Tez No: 140891).
- The Editors of Encyclopaedia. (2023). Yazdegerd III. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Yazdegerd-III>
- Tunç, S. (1997). Dede Ömer Rûşenî. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 237-249.
- Tülücü, S. (1997). Hâtim et-Tâî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 472-473). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türçan, T. (2012). Ülü'l-emr. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 295-297). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkoğlu, S. (2018). Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attar'ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rizâ'sı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 671-692.
- Weiler, B. (2019). Mirror for Princes. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/mirror-for-princes>
- Yazıcı, T. (1995). Erdeşir. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 284-285). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2006). Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 1-25.
- Yiğit, İ. (2007). Ömer b. Abdülaziz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 53-55). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2010). Süleyman b. Abdülmelik. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 80-81). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yunus Emre. *Nasihatler Kitabı (Risâletü'n-Nushiyye)* (Haz. Ziya Avşar). 2021Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Yüctürk, O. S. (1992). Belkis. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 420-421). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Structured Abstract

Nasihatnâme, literary advice books, are works written to protect moral values in society, to spread correct behavior, and to establish social order by directing people to goodness and beauty. These works are more common in periods of decline and collapse of states. There are two identified copies of the *Nasihatnâme*, written by Solak-zâde Mehmed Hemdemî, one of the 17th-century Ottoman historians. The first of these is in the Turkish Manuscripts catalog of the Austrian National Library (Cod.N.F.283). The second copy of the work is located in the Islamic Studies Library of McGill University (C95-S684). This work, written by Solak-zâde in 1650-1651 to advise the Ottoman Sultan Mehmed IV., focuses on issues such as why the state and sultanate are necessary, the transience of worldly life, the reasons for the deterioration in the state order and where it started, and how to restore the deteriorated order.

According to Solakzâde, since the importance of the state, which is the guarantee of the people's chastity, religion, and property security, is not sufficiently understood by people; people do not refrain from actions that will harm the state order. Neglect in this regard, especially by those in administrative positions, causes social order to deteriorate and chaos, terror, and anarchy to become widespread.

The main negligence of the administrators is that they put their interests before the public interest, sell their civil servant positions in exchange for bribes, and appoint unqualified people who have no other qualifications than their affiliation to certain positions just to please someone else. On the other hand, it is not right to give management positions to people who are fond of pomp and position. This is the biggest reason for the corruption that hit the Ottoman Empire. Since the rulers of the state were negligent in these matters, they gave important positions to greedy people, and they acted "like mad dogs" and went further in cruelty and injustice to the people. Due to this situation, many countries became devastated as people left their villages and homelands, and there was great economic destruction in the country.

People who fulfill their duties properly should not be dismissed for unreasonable reasons. Unnecessary dismissals are among the reasons that devastate countries. If dismissals are made just to bring someone forward or to enable them to acquire property, the state order will be disrupted. Since people are created differently from each other in terms of intelligence, effort, and decency, not everyone can fulfill every duty. Certain qualifications must be sought in people to be employed in state positions. Those who are selected, after passing state training, should be employed in jobs appropriate to their merits. If ordinary people are employed in big businesses, this will negatively affect all levels of government.

The reason for the destruction of states is the oppression and injustice inflicted on the people. Just as infidel states where justice prevails will not be destroyed simply because of their disbelief, Islamic states where cruelty and injustice prevail will not survive despite their Islam. Because Allah, very merciful towards His servants tolerates blasphemy, but never tolerates oppression. Because the Ottoman administrators went too far in cruelty due to their worldliness, ambition for position, and greed, God removed the fear from the hearts of the enemy states and they began to attack the Ottoman country in droves.

Another reason for the administrative problems experienced by the Ottoman Empire was the lack of advisory councils to discuss state issues. However, for every task, an advisory board consisting of people whose wisdom, religion, and opinion can be trusted should be formed, and hasty decisions should not be taken without discussing the issues on these boards.

The personal expenses of administrators should be limited. Because they fell into debt to cover their increasing expenses due to their love of fame and fame, they coveted tax revenues. This situation has caused many problems such as decreasing tax revenues and not being able to pay salaries on time.

Solak-zâde mentions the need to prioritize justice and merit and implement the principle of the rule of law to re-establish the damaged state order. According to him, rulers who rule with justice will attain God's grace in this world and the hereafter. It should not be forgotten that "justice is the basis of property".